

I.

RIIGIMEES

*Oo, kõigutage astet,
mis iga kõrge püüu redel on –
ja üritus jääb haigeks! Kuidas võiksid
küll ühiskonnad, kooliastmed, sumptid
või rahuaja kauplemine merel,
või esmasündinu eesõigused,
ea eelised ning kroonid, skeptrid, loorber,
kui poleks astet, jääda püsima?
Kui aste kaob ja lõtvub pillikeel,
mis ebakõla järgneb!*

*„Troilus ja Cressida“, I vaatus, 3. stseen**

Asjaolu, et Elizabeth I valitsusaja alguspäevil asus riigipitsati hoidjana ametisse ja võttis lordide kojas vastaval istmel ehk „villakotil“ koha sisse just Nicholas Bacon, oli kahekordselt tähendusrikas. See 48-aastane jurist oli oma eriala silmapais-
te esindaja, aga peale selle oli ta pärit Suffolkest. Suffolk tä-

* Siin ja edaspidi tuginetud väljaandele: William Shakespeare, „Kogutud teosed“, 1959–1975, tõlkinud Georg Meri.

hendas villatööstust, ja vill oli olnud Inglismaa õitsengu tugisambaks seitsaadi, kui villakott enam kaks sajandit varem ülemkojas aukohale paigutati.

Bacon pärines suguvõsast, mis oli ammustest aegadest peale elanud Suffolki Bury St Edmundsi ja Stowmarketi vahel asuvas Drinkstone'is. Kohalikke olusid arvestades polnud külas midagi erilist. Lähedalasuvad Rattlesden ja Woolpit uhkeldasid oivaliste „villale ehitatud“ kirikutega, lõunasse jääva Lavenhami toredad vahvärk-konstruktiooniga kaupmeheelamud andsid tunnistust riigi ühe jõukaima linnakese staatusest, ja kohaliku kõrgklassi seltsielu koondus niisuguste muljetavaldavate maahäärberite ümber nagu Hengrave või Long Melford. Ent ka tähelepandamatu Drinkstone mängis oma osa villase kanga tootmises ja müümises. See oli jätkuvalt Inglismaa peamine eksporditav ja kõigil Euroopa juhtival turgul kõrges hinnas. Üldist heaolu jagasid isegi tagasihoidlikku päritolu vabatalupojad.

Nicholase isa Robert Bacon haris Drinkstone'is ja selle naabruskonnas paiknevaid põlde ja tegutses ka Bury St Edmundsi kloostri lamburina, vastutades munkade arvuka lambakarja heaolu eest. Selle ülesande täitmiseks pidi oskama aruandeid kirjutada ja arvet pidada, seega teame, et mehe haridustase ületas toonases mõistes põhiharidust. Seda ilmselgelt ka ise väärtustades kindlustas Robert oma poegadele pere vahendite piires parima alghariduse, et nad võiksid sotsiaalses hierarhias temast endast kõrgemale tõusta. Nicholas oli ta teine poeg ja Robert saatis poisi esimesel võimalusel Bury St Edmundsi kloostrikooli. Umbes 13 aasta vanuselt

jätkus poisi haridustee Cambridge'is Benet' kolledžis (hiljem tuntud kui Corpus Christi). Ütlus „Ei loe mitte diplom, vaid tutvused“ pidas 16. sajandil sama palju paika kui praegu. Nii nagu tänapäeval pürgivad konservatiivse partei ridades läbi lüüa soovijad Etonisse, oli Tudorite-aegsete edumeelsete poliitikute kasvulavaks Cambridge. Ülikoolis sattus Bacon edasipüüdlike meeste seltskonda, kes mõjutasid ta tulevast karjääri. John Cheke oli kaasaja suurim humanist, kellest sai kreeka keele professor. Matthew Parker ülendati Elizabethi aja esimeseks Canterbury peapiiskopiks. Paari aasta pärast samasse seltskonda haaratud nooremate meeste hulgas olid Roger Ascham, hilisem printsess Elizabethi eraõpetaja, ja William Cecil, kes oli suurema osa Elizabethi valitsusajast ta tähtsaim riigiametnik. Pärast ülikooli lõpetamist 1527. aastal sattus Bacon ilmselt Londonisse, kus ta kaks venda olid pealinna ärielus juba kanda kinnitanud. Ent Nicholast tõmbas seaduse poole ja 1532. aastal võeti ta vastu advokaatide kutseühingusse nimega Gray's Inn. Paari aasta pärast liitus selle elitaarse klubiga ka William Cecil. Kümnendi lõpuks olid mõlemad mehed õukonnas sagedased külalised.

Me ei hakka siinkohal süvenema sajandi keskpaiga marulistes poliitika- ja usuelu murrangutesse ega arutlema, kuidas Bacon ja ta sõbrad need üle elasid. 1558. aasta novembris tõusis oportunismi ja ettevaatlikkust osavalt ühildanud Cecil 25-aastase kuninganna paremaks käeks. Elizabeth nimetas ta oma peamiseks nõuandjaks ja Cecil omakorda valis lühikesest, kuid võrdselt tugevate riigipitsatihoidja kandidaatide nimekirjast välja Nicholas Baconi. Baconit austati samas rüütli-

tiitliga. Pole tähtsusetu, et selleks ajaks olid sõbrad omavahel seotud ka abielusidemete kaudu. Nicholase teine naine Anne oli järjekordse maineka humanisti Anthony Cooki tütar ja ta õde Mildred oli abielus Ceciliga. See Baconi varasemate eluaastate lühikokkuvõtte on põgus sissejuhatus sellele, kuidas ta isiklik elukäik oli kõrgele ametipostile tõusmise hetkeks ta poliitilisi veendumusi mõjutanud (kuid mitte tingimata otsustavalt).

Kaasaegsetel portreedel kujutatakse Baconit enamasti korpulentse mehena, kellel on lottlõug, paksud huuled ning ühtaegu uuriv ja pilklik silmavaade. Sisuliselt istus ta nüüd lordkantsleri toolil, ent kuninganna keeldus seda tiitlit alamat päritolu mehele omistamast. Baconi mitmekülgsed kohustused panid tõsiselt proovile nii ta õiguslased teadmised kui ka vaimse vastupidavuse. Ta oli salanõukogu liige, õigluskohtu (Chancery) juht, kuninganna esindaja parlamendis, mitmete juriidiliste komiteede esimees ja üldiselt õigusala peasjatundja. Üheskoos kaasnõunikega – eeskätt riigisekretär Ceciliga – tuli tal juhendada noort naist, kes oli samavõrra kogenematu kui tahtekindel.

Kõik, kel vähegi huvi, nägid selgelt kahte tõsiasja: Inglismaa julgeolek sõltus just selle naise tervisest ja turvalisusest, ning pärast aastakümneid väldanud hämmastavaid muutusi ja pidevaid rahvarahutusi vajab riik hädasti karmikäelist valitsust. Riigikassa oli rahast lage. Sõda ja siserahutused olid kaubanduse ja tööstuse kaosesse paisanud. Usulõhe muutis igasuguse lootuse rahvusliku ühtsustunde peatsele saavutamisele absurdseks. Vaesus ja hulkurlus olid kõigi aegade kõr-

geimal tasemel. 1558. aastal ei kahelnud keegi, et noor kuninganna valib endale mõnest Euroopa kuningakojust abikaasa, tagades sellega oluliste põhimõtete järgimise ja stabiilsuse, mida riik vajab, ning, kui jumal annab, ka troonipärija. Ent kui aastate möödudes sai üha kindlamaks, et Elizabeth ei abiellu, kerkis esile uudne valitsusmudel, mis asetab Baconi ja ta kolleegid ainulaadsele võimupositsioonile. Professor Collinson nimetas seda „monarhistlikuks vabariigiks“. Kuninganna, salanõukogu ja parlament moodustasid rahutu liidu, mis juhtis ja teostas võimu, vankudes sageli ühest kriisist teise.

Päris Elizabethi valitsusaja alguses juhatas Bacon komiteed, mis pakkus välja seadusandliku kava, määratledes meetmed, mida Elizabethi ja ta nõunike arvates tuli esmajärjekorras rakendada, et ravida Inglismaa toonastest vaevustest terveks ning tüürida rahu ja külluse kursile. Siinkohal hakkab meie lugu alles õieti pihta, sest „Vaagimist nõudvate küsimuste“ nimekiri, mille Bacon parlamendi jaoks kokku pani, annab meile kokkuvõtte „olukorrast riigis“ – vähemalt ülemkihi vaatenurgast.

See dokument oli tagurlik ja repressiivne. Riigis valitseva korralageduse lõpetamiseks ei pakutud välja reforme ega süüvitid sellesse, kas kaebused on õigustatud või ei, vaid sooviti „jumalast antud“ hierarhia kindlustamist ja kohtuvõimu karmistamist, et õiendada arved igauhega, kes püüab seda hierarhiat kõigutada. Sotsiaalne mobiilsus oli selgesõnaliselt keelatud. On kummastav, et vabatalupoja poeg Bacon, kes oli isiklike ambitsioonide täitumise poole püüeldes ära kasutanud iga avanenud võimaluse ning nüüdseks ühiskond-

likul ja poliitilisel redelil kindlalt kõrgele pulgale jõudnud, võis täie teadlikkusega sulgeda ukse teiste lihtsat päritolu meeste ees. Näiteks sätestati „Vaagimist nõudvates küsimustes“: „Õigusteadust ei tohi õppida mitte keegi, kes ei põlvne otseselt aadlisoost, sest ainult nemad on määratud juhtima ja valitsema, ja eelsoodumuse peamine alus on päritolu.“¹

Eeldusele, et kõik inglased on sündinud kas võimu teostama või sellele alluma, järgnes rodu määrusi, milles tehti ettekirjutusi kodanike elu paljude tahkude kohta. Uuesti pidi jõustuma 1547. aastal välja antud hulkurlusvastane seadus, mis oli vahepeal tühistatud. Selles sätestati, et hulkurid (st mehed ja naised, kel puudub eluase või elatis) tuleb sunniviisiliselt seadusele allutada. Tööliste ja teenrite liikumine pidi järgima rangeid ettekirjutusi. Tulevikus polnud kellelgi lubatud tööd otsida ilma eelmise tööandja kirjaliku loata ja kihelkonna ametivõimu nõusolekuta, sest sooviti „teenreid kuulekusele sundida“ ja seeläbi kasvatada nende truudust „kroonile ja jumalale“.² Õpipoiste ja sellide võtmise süsteemi karmistati. Teoorias pidid seda ennegi reguleerima käsitööliste ettekirjutused, ent pakkujatest üle ujutatud tööturg oli ajendanud paljusid noori mehi end mõne kaupmehe või oskustöölisega siduma. Nende leivaisad olid reeglitele rõõmsalt sülitanud, sest nii sai selliks kippujate teenused võileiva hinnaga kätte. Nüüdsest jäi selline vabadus vaid aadlike poegade eesõiguseks. Vähemal suurel tulil enne õpipoisi või selli võtmist ette näidata märkimisväärne majanduslik tagatis. Enda kõrgseltskonda sisse ostmise poole pürgivatele jõukatele kaupmeestele tuli kehtestada piirangud. Kaupmeestel

keelati osta maad, mille väärtus ületas teatud summa. Nimekirja ülejäänud punktide hulka kuulusid mitmele erialale kindla palga määramine, võõramaiste kaupmeeste tegevuse piiramine ja aadlike kohustamine oma poegadele ülikooliharidust andma. Pakutud reformide niigi pikk nimekiri venis parlamendile esitamise järel veel pikemaks ja viimaks kasvas sellest välja „Käsitööliste statuut“ (1563), mille kogupikkus küündis 40 punkti (vt allpool, lk 216).

Kui uus valitsus oma ohtlikku retke alustas, muretsesid Bacon ja kõik teised avaliku korra tagamisega kas riiklikul või kohalikul tasandil seotud mehed eelkõige rahvarahutuste ennetamise pärast. Ei tarvitsenud olla kõrges eas, et olla kuulnud või isiklikult osa saanud 1536. ja 1537. aastal suurt osa Kesk- ja Põhja-Inglismaad raputanud rahvaületohusust, 1549. aasta rahutustest East Anglias ja Inglismaa edelaosas või 1554. aastal toimunud Wyatti ületohusust, mis oli ulatunud Londoni väravate alla ja ohustanud Mary Tudori valitsust. Tagakiusamise tõttu Prantsusmaalt ja Madalmaadest põgenenud protestandid tõid Inglismaale kaasa teavet nendes riikides tekkinud rahutustest ja Elizabethi valitsus oli alles noor, kui teisel pool La Manche'i väina möllasid juba täiemahulised ususõjad. Kõik hierarhilised ühiskonnad on sotsiaalsete rahutuste suhtes ülivalvsad ning see oli ka Baconi ja ta kolleegide välja töötatud üksikasjalike (ja suuresti teostatamata) piirangute tegelik tagamaa. Poliitikute eesmärk oli ühiskonna struktuur „külmutada“ ja eelkõige takistada töötutel või töökõlbmatutel inimestel vabade meeste ning võimalike kurjategijate või tulitekitajatena riigis ringi lii-

kuda. Piirangud kuulutasid niihästi lõppu muutustele, mis olid ühiskonda lõhestanud alates ajast, mil Elizabethi isa oli paavsti lindpriiks kuulutanud, kui ka nulltolerantsi igasuguse häirivate mõjutegurite suhtes.

Nendest mõjuteguritest tekitas kõige rohkem muret usk. Henry VIII oli Inglismaa kiriku katoliikluse rüpest välja rebinud ja iseennast kirikupeaks kuulutanud. Henry alaealise poja Edward VI valitsus jätkas usupuhastusega, suunates riigi üsna otsustavalt protestantlikku leeri. Henry tütar Mary Tudor oli kuningannaks saades olukorda pöörde toonud, Inglise kiriku Roomaga lepitanud ja alustanud ägedat sõjakäiku „ketserite“ vastu. Paljud tulihingelised protestandid olid otsinud pelgupaika reformatsiooni kantsidest nagu Genf, Zürich ja Strasbourg. Pärast Mary surma naasid nad aega raiskamata kodumaale ja kavatsesid usuliste muutuste laineharjaga kaasa purjetada. Ent vaimulike ametikohad olid vahepeal täitunud Mary nimetatud isikutega. Seega pidi igaüks, kes püüdis usuküsimust lõplikult lahendada, läbi tüüri- ma katoliikliku ja protestantliku äärmuse kehastatud Scylla ja Charybdise vahelt.

Selles, kummale poole lõhet asetus Bacon oma kolleegidega, polnud mingit kahtlust. Nemad olid ja jäid meesteks, kelle usk pärines Cambridge'ist, Londoni advokaatide kutseühingutest ja teistest edumeelse religiooni keskustest. Siiski olid nad ettevaatlikumad kui enamik tagasipöördunud pagulastest. Mary valitsusajal tagaplaanile surutud, olid nad nüüd valmis tema kiriku pealisehitise maha lammutama ning ta isa ja venna laotud vundamendile uue hoone rajama. See tähenda-

danuks katoliiklike piiskoppide ja vaimulikkonna koostööle või lahkuma sundimist. Samuti tähendanuks see oma tulipäisemate usuvendade ohjeldamist, kes ihkasid „põhjalikumat“, Genfi või Zürichi eeskjuju laadset usupuhastust rakendavat riigikorda. Ent nõunike suurim probleem ei seisnenud ühe või teise poole äärmuslastes, vaid hoopis kuningannas. Ehkki usulistes vaadetes veendunud protestant, toetas ta kuldset keskteed kaugelt rohkem, kui Baconile ja ta mõttekaaslastele meelepärane. Veelgi enam, ta oli kindlal arvamusel, et tema kuninglikud eesõigused hõlmasid religiooni kõiki tahkusi. See kõik sillutas teed heitlusele, mida kuninganna, salanõukogu, parlament ja kirikupead pidasid terve Elizabethi valitsusaja jooksul.

Esimeseks vältimatuks otsuseks oli valida uus Canterbury peapiiskop – ametiposti eelmine täitja oli paslikul kombel surnud samal päeval kui ta kuninglik käskijanna. Bacon teadis igati sobivat meest: tema vana sõber Charlie Parker. Arusaadavalt polnud Parker sellest otsekui püssirohutünnil paiknevast positsioonist kaugeltki vaimustustes. Baconil tuli teda üheksa kuud veenda ja keelitada, et ta ameti vastu võtaks. Vahepeal oli riigipitsatihoidja pidanud parlamenti tagant tõrkima, et see valitsuse pakutud usukorra heaks kiidaks. Esimest istungjärku avades meenutas ta parlamendiliikmetele, et need on kogunenud eelkõige looma seadusi, „et riigi alamaid üksmeelele viia ja ühendada ühtse usukorralduse alla, auks ja kiituseks Jumalale, tema kirikule ja riigis rahu hoidmisele“. Aruteludes tuli hoiduda vääradest, solvavatest või kerge-meelsetest väidetest ja vältida selliste teotavate sõnade loopi-

mist nagu „ketser“ või „paavstimeelne“.³

Bacon ei saanud loota, et ta üleskutse rahu sõlmimiseks leiab soovitud vastukaja, ja ega see nii läinudki. 1559. aasta jaanuarist lihavõteteni möllanud raevukad vaidlused ei viinud vajaliku seaduse suhtes mingi kokkuleppeni. Ülemkojas toetas hulk liikmeid Mary-aegseid piiskoppe, samas kui alamkojas andsid tooni äärmuslased. Ummikseisu iga hinna eest lõpetada sooviv valitsus kuulutas istungite vaheajaks välja riigipitsatihoidja „erapooletul“ eesistumisel toimuva teoloogilise debati. Bacon otsustas, et ei soovi juhtida järjekordset sõnasõda, mis kuhugi ei vii. Debati reegleid karmistati katoliiklaste kahjuks ja eesistuja üritas neid alistuma sundida. Kui katoliiklased ei nõustunud, heideti kaks nende ninameest Towerisse. Ent valitsuse poliitika oponente ei heidutanud isegi see. Teravad vaidlused jätkusid ja kuigi kuninglikku ülemvõimu ennistava seaduse vastuvõtt kulges üsna libedalt, erines uut Englise palveraamatut käsitlev seadus ülejäänutest selle poolest, et oli esimene usku puudutav õigusakt, mis sündis ilma piiskoppide toetuseta.

Kui Bacon mais istungjärgu lõpetas, teatas ta, et valitsus seisab valvsalt ühtsuse kehtestamise eest, suhtudes ühtviisi karmilt neisse, kes „seadust liiga agaralt või liiga loiult täidavad kui ka neisse, kes sellest üle astuvad“.⁴ Teisisõnu kuulutas ta sõja nii katoliiklastele kui ka veendunud protestantidele,

keda nüüdsest nimetati puritaanideks*. Tegelikult ei suhtunud Bacon neisse sugugi erapooletult. Ta oli Norwichi ja Ely diötseesi komitee liige ning neis piirkondades olid usuäärmuslased väga aktiivsed. Ent tema komiteede aruanded ei maininud puritaanide rahulolematust Elizabethi-aegse asjade korraldusega poole sõnagagi, ja Sir Nicholas kasutas oma kõrget positsiooni East Anglias mõõduka radikaalse suuna toetamiseks.

Selleks ajaks oli Baconist saanud piirkonna mõjukaim mees, kellest kõrgemal seisis ainult Norfolkis hertsog. Tema saabumise auks korraldatud vastuvõttud olid peaaegu hertsogi väärilised: kui ta Suffolki piiri ületas, kogunes teda tervitama kogu kohalik koorekiht. Aastatega oli ta oma maavaldusi märkimisväärselt laiendanud ja ehitanud muljetavaldava maahäärberi Redgrave'i, mis asus ta sünnikülalt umbes 15 miili põhjas. Ent hoone asukoht osutus kasvava mõjuvõimuga mehe jaoks ebasobivaks. Bacon vajas Londonile lähemat maakodu. 1570. aastatel ehitas ta St Albansi lähisteles Gorbamburyss suurema maja. Küllap ei olnud juhus, et Cecili arhitektid tegelesid samal ajal Theobaldi uhke maahäärberi rajamisega Cheshuntist vähem kui 16 miili kaugusele. 1570. aastad olid Englise mõisaehituse buumiaeg, mil õukondlased ja maa-aadlikud üksteise võidu staatusesümboleid püstitasid. Sir Nicholas Bacon oli siin üks teerajajatest.

* See naeruväärstav termin oli väga hägune. G. R. Elton on pakkunud (mõneti põhjendatult), et „puritaanid olid kõik need inimesed, kes kuningannale ei meeldinud“. (*The Parliament of England, 1559–1581*, 1986, 199.)

Nüüdseks oli tema mõjuvõim nii kohalikul kui riiklikul tasandil määratu. Tudorite-aegset ühiskonda hoidsid koos eestkostjate ja soosikute suhted. Auahned mehed usaldasid end töökoha hankimisel kõrgemalseisjate kätte. Öpinguteks vahendeid otsiv tudeng, tulusat benefiitsi jahtiv vaimulik, tütrele kuninganna kaaskonnas kohta taotlev maa-aadlik, alamkotta valimist ihkav poliitiku hakatis – nemad ja paljud teised piirasid lootusrikkalt mõjukaid isikuid, paludes neil, nagu öeldi, olla palve esitajale „hea isand“. Selline süsteem toimis mõlemas suunas. Kui palujat saatis edu, tõusis ta sotsiaalses hierarhias järgmisele astmele, ent tema eestkostja oli saanud tänuõlglase, kellest võis tulevikus kasu olla. Bacon kogus samamoodi nagu ta nõunikest kolleegid isikliku pool-dajaskonna, kelle puhul ta võis kindel olla, et nad tema poliitikat toetavad. Ta nimetas üle kogu East Anglia ametisse mitu rahukohtunikku ja kohalikku vaimulikku ning toetas parlamenti ja valitsuse ametikohtadele pürgijaid. Edutatute hulgas oli ka ta enda sugulasi, sest onupojapoliitika oli ühiskonnas sügavalt juurdunud. Nii said tema neli poega – Nicholas, Nathaniel, Francis ja Edward – koha parlamendis ja löid agarralt kaasa ka maapiirkondade poliitikas. 1569. aastal saatis Bacon Nicholas juuniorile kirja, millest võib näha, mis liiki probleeme võis põhjustada perele lojaalne olemine. Pitsatihoidja poeg oli avaldanud kirjalikku toetust Suffolki abišerifi ametikoha taotlejale. Tema isa protestis: „Sa ei ütle mulle ta nime ja ootad, et toetaksin meest, keda ma ei tunne – nii pole mul kombeks.“⁵

Baconi võrgustik ühendas valitsust East Anglia argieluga,

ja kuigi üldiselt oli see ametliku poliitika elluviimisel üsna tõhus, ei suutnud pitsatihoidja oma soosikuid alati täielikult kontrollida. Eriti kehtis see usuküsimustes. 1571. aastal pööras mees tülli oma vana sõbra Matthew Parkeriga. Nimelt tiris peapiiskop mitu äärmuslasest puritaani salanõukogu ette, süüdistades neid iseenda ja oma piiskoppide autoriteeti kahjustavate veendumuste ja tavade levitamises. Baconi meelehärmiks kuulusid paar väidetavat kurikaela tema soosikute hulka. Üks ta kaplanitest, Percival Wiburnd oli „pooletult reformitud“ Inglise kiriku vastu nii kirjalikult kui suuliselt sõna võtnud ja juhtivate protestantlike teoloogide toetust otsides Genfi ja Zürichit külastanud. Patroon oli korduvalt rahuldunud mehe taotlusi nimetada ta äärmuslastest sõpru kohalikuks vaimulikuks. Kimbatuses Bacon oli sunnitud asuma kiriku poolele ja kahetsemast keeldunud äärmuslastel keelati jutlustamine. Ent kui suurem kära vaibus, olid süüdistatud peagi kantslis tagasi. 1570. aastate ülekuumenenud usukliimas läksid isiklikud veendumused tihti vastuollu tööalaste kohustustega. Aeg oli pingeline ning avalik arvamus võttis katoliikliku ja puritaanliku äärmuse suhtes üha vastakamaid seisukohti.

1577. aastal kirjutas Baconi sõber ja kolleeg Sir Francis Walsingham oma sõbrale Strasbourgi: „Aeg, mil me elame, on tulvil ohte, ja nende meeste loomus, kellele meil tuleb vastu astuda, pole ilma põhjatute peiduurgaste ja sügavate varjupaikadeta.“⁶ Elizabethi valitsusaja jätkudes süvenes ka konfliktide võimalus välisriikidega ja ta nõuandjad olid ähvardavate ohtudega hästi kursis. Naaberriigid vaevlesid usulistest veen-